

Terje Hillesund

Kommersiell istedenfor åpen publisering

En kritikk av den norske systemet for dokumentasjon av vitenskapelige publikasjoner

Et faglig og et teknisk utvalg nedsatt av Universitets- og høgskolerådet (UHR) la i 2004 frem sin rapport *Vekt på forskning*. Denne beskriver det nye systemet for dokumentasjon av vitenskapelig publisering i Norge. *Vekt på forskning* er den første av to rapporter; den andre (ventet sommeren 2005) skal ta for seg dokumentasjon av forskningsformidling. Dokumentasjonssystemene er bestilt av Undervisnings- og forskningsdepartementet og skal danne grunnlag for den resultatbaserte forskningsfinansieringen i Norge.¹

Det nye vitenskapelige dokumentasjonssystemet har vakt debatt. Knut Kjeldstadli har kritisert systemet for å være autoritært. Arne Magnus mener systemet skaper et classeskille mellom internasjonale og norske tidsskrift og at det er en trussel mot norsk som vitenskapelig språk.² I selve rapporten diskuteres problemene med å gi et korrekt bilde av den vitenskapelige publiseringen, særlig innen humaniora og samfunnsvitenskapene.

Mye har i det siste vært skrevet om myndighetenes iver etter å måle og resultatstyre norsk forskning og vitenskapelig publisering. I denne artikkelen vil jeg drøfte hvordan det nye dokumentasjonssystemet vil virke inn på forholdet mellom kommersiell publisering og vitenskapelig publisering basert på «open access», dvs. åpen og gratis tilgang til forskningsresultater. Mitt syn er at det nye dokumentasjonssystemet vil være et solid hinder for utbredelsen av open access i Norge.

Open access

Bakgrunnen for ideen om open access er de siste tiårenes utvikling i den kommersielle vitenskapelige informasjonssyklusen. Gjennom oppkjøp og sammenslåinger har man fått en sterk konsentrasjon av tidsskriftsforlagene, som nå domineres av multinasjonale forlag som Elsevier, Taylor & Francis, Springer/Kluwer og Swets Blackwell. Deres base er tradisjonelle papirbaserte tidsskrift, men disse gigantene har også klart å utnytte utviklingen av elektroniske parallellutgivelser ved å samle disse i tidsskriftsportaler som ScienceDirect (Elsevier), SpringerLink og Swets-

Wise. Adgangen til tidsskriftene i disse portalene er begrenset av lisenser og teknologi, og prisene på tidsskrift har steget kraftig, sammen med tidsskriftsgigantenes fortjeneste.³ Elsevier solgte i 2002 vitenskapelige tidsskrift for 17 milliarder kroner med et resultat før skatt på 5,6 milliarder.⁴

Denne utviklingen har ført til en relativ lukking av de vitenskapelige tekstsyklusene, som etter hvert bare er åpne for forskere knyttet til institusjoner med råd til å betale høye lisensavgifter. Selv universitetene sliter i denne situasjonen. Det er universitetene som betaler for mange av kostnadene i systemet; de lønner mange av forskerne som skriver tidsskriftartiklene, de lønner fagfellene som vurderer artiklene, og de lønner ofte deler av personalet som utfører redaksjonelle oppgaver. I tillegg betaler universitetene dyrt for å få tilgang til de vitenskapelige tidsskriftene.

Situasjonen er ofte kalt «tidsskriftskrisen» og fremstår som litt av et paradoks: Mens digitale tidsskriftssykluser basert på Internet kunne gitt mulighet for en åpen og rimelig spredning av vitenskapelige publikasjoner, har de store forlagene utnyttet sin markedsposisjon basert på copyright, lukket nettet og kjørt prisene i været. Både i USA og EU er det satt i gang en rekke initiativ som søker å utvikle publiseringsmodeller som skal redusere de uheldige konsekvensene av denne utviklingen. Sentralt i dette arbeidet står ideen om open access, som baserer seg på definisjonene i Budapest-, Bethesda- og Berlin-deklarasjonene.⁵ I Budapest-deklarasjonen er open access definert slik:

By «open access» to this literature, we mean its free availability on the public internet, permitting any users to read, download, copy, distribute, print, search, or link to the full texts of these articles, crawl them for indexing, pass them as data to software, or use them for any other lawful purpose, without financial, legal, or technical barriers other than those inseparable from gaining access to the internet itself.

Open access er knyttet til Internet og digitaliseringen av den vitenskapelige diskurs og bygger på vitenskapens ideal om åpen deling og kritisk etterprøving av forskningsresultater. Filosofien henger nøye sammen med forskeres ønske om effektiv spredning av egne resultater og rask tilgang til andres forskningsbidrag. Flere undersøkelser har vist at artikler publisert med open access får langt større spredning og opp mot fire ganger flere siteringer enn tradisjonelt publiserte (og ellers sammenlignbare) artikler.⁶ De viktigste open access-kanalene er faglige nettsted, åpne vitenskapelige arkiv og open access-tidsskrift.

Sentralt i open access-bevegelsen står Open Archives Initiative, som har utviklet en protokoll for søking etter vitenskapelig metadata. Både Bergen Open Research Archive (BORA) og Digitale utgivelser ved Universitetet i Oslo (DUO) er nye åpne arkiv for faglige publikasjoner. Directory of Open Access Journals ved Universitetet i Lund er en samleportal for open access-tidsskrift. Portalen hadde i februar 2005 katalogisert 1426 open access-tidsskrift fra hele verden.⁷ I denne sammenheng er Universitetsforlagets samling av norske fagtidsskrift i nettportalen Idunn.no ikke i tråd med open access. Portalen er delvis lukket og kommersiell.⁸

Motsetningen mellom open access og kommersiell distribusjon er akademias variant av den kulturelle og økonomiske striden som utkjempes om spredning av digitale åndsverk. Striden omfatter mange typer innhold: både tekst, musikk, film og programvare. Spørsmålet er om Internet skal være preget av åpne standarder eller proprietære løsninger, og om digitalt innhold skal være lett tilgjengelig eller strengt beskyttet. Innholdsstriden er ofte formulert som et spørsmål om tykk eller tynn DRM (Digital Rights Management). Open access går inn for meget tynn DRM for vitenskapelig innhold, der eneste krav til copyright er at vitenskapelige verk siteres nøyaktig og at forfatteren krediteres skikkelig.

Status for open access

Situasjonen for open access er tvetydig. Enkelte hevder at vi har gått inn i en periode med eksplosiv vekst i støtten for open access. Det vises gjerne til at store institusjoner, som US National Institute of Health (med et budsjett på 28 milliarder dollar), vurderer å forlange at resultatene av forskningen de finansierer skal publiseres i åpne kanaler.⁹ I Storbritannia mener «The Science and Technology Committee of the UK House of Commons» at forskningspublikasjoner bør være åpent tilgjengelige på nettet og at man i statlig finansierte forskningsprosjekter bør forlange fri adgang til resultatene.¹⁰

FN støtter open access. I en deklarasjon fra «World Summit on the Information Society» (2003) heter det: «We strive to promote universal access with equal opportunities for all to scientific knowledge and to the creation and dissemination of scientific and technical information, including open access initiatives for scientific publishing.» For FN er det et viktig poeng at forskere i hele verden skal ha tilgang på vitenskapelige publikasjoner, ikke bare forskere ved rike forskningsinstitusjoner i de rikeste landene.¹¹

I de internasjonale forskermiljøene er imidlertid betydningen av open access marginal. På tross av et relativt stort antall open access-tidsskrift og et økende antall åpne arkiver, er forskningspubliseringen totalt dominert av kommersielle kanaler.¹²

Årsakene til de kommersielle tidsskriftsforlagenes dominerende posisjon er mange. Det har tradisjonelt vært lett for forlagene å sikre seg rettighetene til forskernes publikasjoner. Til gjengjeld har forlagene sikret utbredelse av forskningsresultatene, stått for en kvalitetssikring av den vitenskapelige produksjonen, fungert som vitenskapelige arkiv og sikret forskerne akademisk anerkjennelse.¹³

Forretningsmodeller

I en tankevekkende artikkel analyserer Bo-Christer Bjørk hindringer for utbredelsen av open access. For open access-tidsskrift er hindringene særlig knyttet til mangelen på bærekraftige forretningsmodeller og det rådende meritteringssystemet innen akademia.¹⁴

Mens de multinasjonale tidsskriftsforlagene tjener store penger på sin forretningsmodell, sliter open access-tidsskriftene. Siden de har minimale inntekter, søker open access-tidsskriftene å minimalisere kostnadene. Tidsskriftene er ofte basert på dugnadsarbeid og velvilje og økonomisk støtte fra universitetene eller institusjonene der de har sin base. Dette gjør open access-tidsskriftene svært sårbare.

Økonomisk har internasjonale forlag og anerkjente tidsskrift lite å tjene på en overgang til open access. Trykket i retning open access har imidlertid fått kommersielle tidsskriftsforlag, som Elsevier, til å endre sin open access-politikk. Elsevier tillater nå forfatterne i en del tidsskrift å arkivere artiklene ved forfatterens institusjon etter en viss tid.¹⁵ En ny forretningsidé (blant annet Springers «Open Choice») er å ta betaling for å gi forskerne åpen publisering gjennom forlagets kanaler.¹⁶ Denne forretningsmodellen har utløst en internasjonal debatt om hvem som egentlig skal betale for den vitenskapelige publiseringen: leserne, skribenten eller forskningsinstitusjonene?¹⁷

Akademias meritteringssystem

I akademia gir vitenskapelig publisering prestisje og belønning i form av stillingsopprykk og forskningsmidler. Størst prestisje og belønning gir publisering i de anerkjente tidsskriftene innen forskerens fagfelt. De mest prestisjefylte tidsskriftene hører ofte til «the old establishment» av tidsskrift og er å finne i de kommersielle distribusjonssystemene til de store tidsskriftsforlagene. Det har vist seg svært vanskelig for unge tidsskrift å oppnå en ledende posisjon innen sitt felt. De fleste open access-tidsskrift er i denne sammenhengen unge.¹⁸

Forskere ønsker naturlig nok prestisje og forskningsmidler. Universitetene blir også jevnlig sammenlignet med henblikk på mengden kvalitetsstemplet vitenskapelig produksjon. Dette gir sterke insitamenter i retning av å publisere i velrenomerte tidsskrift fremfor å publisere i nye open access-tidsskrift.

Sentralt i akademias meritteringssystem står tjenestene til ISI Thomson, særlig Science Citation Index og ISI Journal Citation Reports.¹⁹ ISI-basene brukes til å finne ut hvor ofte ulike artikler er sitert. Basene består av noe over ni tusen tidsskrift, som skal utgjøre kjernen av viktige internasjonale tidsskrift. ISI-basene dekker noen fagfelt bra, særlig innen naturvitenskapene. Databasene er imidlertid kritisert for å ha en overvekt av USA-tidsskrift og for å dekke humaniora og samfunnsvitenskapene mer tilfeldig.

ISI-basene inngår i akademias meritteringssystem ved at tidsskriftene rangeres etter «impact factor». Et tidsskrifts impact factor beregnes ut fra siteringshyppigheten til tidsskriftets artikler og angir det gjennomsnittlige antall ganger artiklene er sitert innen ISI-databasen. De mest siterte tidsskriftene er, med få unntak, veletablerte, kommersielle tidsskrift.²⁰ I forskerkretser gir det stor prestisje å bli publisert i et topprangert ISI-tidsskrift.

ISI-databasene og deres rangeringer er med på å opprettholde posisjonen til de kommersielle tidsskriftene. Dette forsterkes ved at ISI-databasene ofte er utgangspunkt for statistikk som sammenligner institusjoner med henblikk på siteringsfrekvenser. ISI-databasene virker spesielt konserverende når de brukes som en faktor i tildelingen av forskningsmidler.

Ifølge Bjørk er universitetenes bruk av ISI-databasene et av de største hindrene for utbredelsen av open access. I Norge er dette hinderet nå brakt opp på nasjonalt nivå. I det nye dokumentasjonssystemet står ISI-databasene helt sentralt, både som kilde for bibliografiske data og i vektingen av den vitenskapelige produksjonen.

Direkte nettpublisering

Ved hjelp av et eksempel vil jeg gå nærmere inn på open access og det norske dokumentasjonssystemet. Jeg vil ta utgangspunkt i de mest brukte kanalene for åpen publisering, det vil si direkte nettpublisering, åpne arkiver og open access-tidsskrift.

I perioden 2000–2002 ledet jeg forskningsprosjektet «Ebøker i Norge», finansiert av Norsk kulturråd. I prosjektet benyttet vi kun digitale publiseringskanaler. Prosjektet opprettet et nettsted der vi la ut om lag 70 populærvitenskapelige nettsider (artikler). Selv om artiklene på nettsidene ikke var strengt vitenskapelige, ga sidene en bred oversikt over fagfeltet. Sidene pekte også på andre relevante ressurser på Internet. Nettstedet ble fort plukket opp av fagmiljøer i Norden og lenket opp på deres hjemmesider. Artikler fra prosjektet ga flere oppslag i nasjonale medier.²¹

Internasjonalt er hjemmesider opprettet av forskere og forskningsinstitusjoner viktige kanaler for åpen publisering. I mange fag legges forskningsresultater, konferansepapirer og artikler direkte ut på Internet. En stor del av vitenskapens resultater er kjent allerede før de når utgivelser i tradisjonelle tidsskrift.²²

Sett fra et dokumentasjonssynspunkt, er det imidlertid store problemer med å registrere direkte publisering på nett. Webstedene er spredt over hele nettet, og artiklene som legges ut har ikke vært gjennom den samme kvalitetssikring som i tidsskrift. Direkte nettpublisering faller da heller ikke inn under UHR-rapportens definisjon av vitenskapelig publisering.

I *Vekt på forskning* defineres en vitenskapelig publikasjon ut fra fire kriterier: Publikasjonen må presentere ny innsikt, være i en etterprøvable form, i et relevant språk og utgis i en publiseringskanal med rutiner for fagfelleevaluering. Med fagfelleevaluering mener utvalget «ulike former for redaksjonelle rutiner som innebærer at manuskriptet vurderes av en eller flere uavhengige eksperter på forfatterens emne».

Utvalgets krav om fagfelleevaluering er absolutt. Selv om man mister viktige forskningsbidrag i statistikken, regner man det som håpløst å kvalitetssikre data-

ene i et dokumentasjonssystem som inkluderer direkte nettpublisering. Dette er et forståelig synspunkt, men hvordan man har tenkt å løse dette problemet i dokumentasjonssystemet for formidling, blir interessant å se. For man har vel ikke tenkt å utelate direkte nettbasert publisering fra statistikken over forskningsformidling?

Lokale serier og åpne arkiv

Det nevnte nettstedet om ebøker utgjør en liten node i et stort nordisk og globalt nettverk innen et spesifikt fagområde. Slike nettsteder er, sammen med e-postlister, diskusjonsgrupper og weblogger, svært viktige i den digitale vitenskapelige informasjonssyklusen. Med stor fart, stor rekkevidde og høy treffsikkerhet spres vitenskapelig informasjon over nettet. For mange forskere er Internet i ferd med helt å overta pappermedienes rolle når det gjelder spredning og innhenting av vitenskapelig informasjon.²³

I arbeidet med artikkelen du nå leser, bygger refleksjonen på egen forskning og på faglig informasjon hentet fra Internet. Det meste av denne informasjonen er samlet inn fra åpne kilder, mens noe informasjon er kjøpt inn gjennom kommersielle tidsskriftsportaler. Det siste er ikke noe problem så lenge man er knyttet til et universitet med gode bibliotek tjenester og midler til å betale høye lisensavgifter. For open access er imidlertid poenget at mest mulig vitenskapelig informasjon skal ligge åpent tilgjengelig på Internet, og at både forskere og andre interesserte skal møte færrest mulig stengsler når de søker etter forskningsresultater.

I prosjektet «Ebøker i Norge» publiserte vi tre forskningsrapporter, alle digitalt. Disse rapportene ble ikke fagfellevurdert i streng forstand. Rapportene ble derimot diskutert innad i forskergruppen. Forut for publiseringen ble teorier og resultater drøftet med fagfeller på seminarer, i paper og innlegg på vitenskapelige konferanser. Rapportene ble publisert med en enkel redaksjonell behandling i en skriftserie ved Høgskolen i Stavanger. Rapportene er lenket opp på flere nettsteder i Norden og er – i tråd med open access – gratis tilgjengelig for nedlasting via BIBSYS eller direkte fra prosjektets hjemmesider.

Ved denne publiseringsformen oppnådde vi flere ting. I stedet for at trykte rapporter kun ble tilgjengelig gjennom enkelte biblioteker og ett utsalgssted (til en høy pris) og med et solid restlager, er rapportene nå tilgjengelig for alle. Dette er billig for institusjonen, og enda billigere for leserne. I en bokstavelig fortolkning av UHRs definisjon vil rapportene derimot ikke falle inn under begrepet «vitenskapelig publikasjon». Grunnen er manglende rutiner for fagfellevurdering i serien der rapportene er utgitt.

Man skulle tro at UHR-utvalgenes strenge krav til fagfellevurdering ville skjerpe praksisen i ulike publiseringskanaler. Dette vil nok også være tilfellet i kanaler som ønsker å bli tellende i dokumentasjonssystemet.²⁴ Men dokumentasjonssystemet gir ingen insitamenter i retning av å bedre kvalitetsarbeidet i institusjonelt forankrede skriftserier. Grunnen er at disse kanalene er lokale.

UHR-utvalgene definerer vitenskapelige publiseringskanaler som «periodika, serier, nettsteder og bokutgivere som er organisert redaksjonelt for å utgi vitenskapelige publikasjoner». Disse grupperes etter om kanalen har en lokal, nasjonal eller internasjonal forfatterkrets (en lokal forfatterkrets betyr at mer enn to tredeler av forfatterne kommer fra samme institusjon). Utvalget går inn for at kanaler med lokal forfatterkrets skal utelukkes fra statistikken over vitenskapelig publisering. Kun publikasjoner i kanaler med nasjonal eller internasjonal forfatterkrets vil telle i dokumentasjonssystemet.

I tillegg til å anbefale hvilke publiseringskanaler som skal telle, deler *Vekt på forskning* vitenskapelige publikasjoner inn i hovedformene «monografi», «artikkel i antologi» og «artikkel i periodika eller serie» (tidsskriftartikler). Mange vitenskapelige institusjoner har skriftserier der de publiserer bidrag med en form (for eksempel forskningsrapporter) som verken passer i et tidsskrift eller i en bok; de er verken tidsskriftartikler eller monografier. Kravet om nasjonal forfatterkrets presser alle slike bidrag ut av statistikken over vitenskapelige publikasjoner. Dette gjelder også lokalt publiserte doktorgradsavhandlinger. Dermed oppstår det en restkategori av vitenskapelige publikasjoner som ikke teller noe sted, heller ikke som forskningsformidling.

UHR-utvalgenes begrunnelse for å ekskludere lokale kanaler fra statistikkene er dels av praktisk art. I rapporten viser utvalgene liten tiltro til norske forskeres evne til å utføre en kvalitativ fagfelle vurdering av kolleger ved samme institusjon. Ved å utelukke alle lokale publiseringskanaler, slipper man å føre kvalitetskontroll med de lokale seriene. Teknisk sett får man et oversiktlig registreringssystem som i hovedsak benytter data fra Thomsons ISI-database, Nasjonalbibliotekets Norart-base og BIBSYS' bokbase.

En annen viktig grunn til å utelukke lokale kanaler, er at man ønsker å stimulere til mer vitenskapelig publisering i nasjonale (og særlig internasjonale) kanaler. Det sies eksplisitt at dersom norske institusjoner ønsker at mer forskningspublisering skal bli tellende, må de sammen utvikle nasjonale fagserier.

I sammenheng med open access vil nasjonale fagserier falle inn under begrepet fagspesifikke arkiv. Internasjonalt er det flere eksempler på suksessfulle fagspesifikke åpne arkiv, bl.a. arXiv (fysikk, matematikk og informatikk) og BioMed Central (biologi og medisin).²⁵ De siste årene har imidlertid trenden gått i retning av fagoverskridende, institusjonelle åpne arkiv, særlig knyttet til universitetene. DUO og BORA er slike arkiv.

Det er lite som tyder på at noe av det materialet som publiseres i disse arkivene vil telle i det nye dokumentasjonssystemet. De institusjonelle arkivene vil bli brukt til åpent å førpublisere tidsskriftartikler (preprints) og til å arkivere artikler som tidligere har vært publisert (postprints). Disse artiklene vil naturlig nok ikke telle i dokumentasjonssystemet, enten fordi de ikke har vært gjennom fagfelle vurdering (preprints) eller fordi de allerede har gitt uttelling i statistikkene (postprints). Doktorgradsavhandlinger publisert i institusjonelle arkiv vil heller ikke telle, da

arkivene er lokale. Bidrag i lokale serier publisert gjennom institusjonelle arkiv vil naturligvis ikke telle.

Man skulle tro at de åpne institusjonelle arkivene ville være gode publiseringskanaler nettopp for forskningsrapporter og andre skrifter i lokale serier. De åpne arkivene gir en rimeligere publisering enn de tradisjonelle trykte rapportene, og de gir samtidig en effektiv spredning av resultatene, særlig ettersom indekseringstjenester for open access-publisering nå blir utviklet på internasjonalt nivå. Gjennom de åpne arkivene vil lokale publikasjoner ha potensial til å nå et internasjonalt publikum. Slik dokumentasjonssystemet er utformet av UHR, med utelukkning av institusjonelle serier, er det imidlertid ingen ting som støtter en slik utvikling.

Open access-tidsskrift

I forbindelse med det norske ebokprosjektet publiserte vi to artikler i internasjonale open access-tidsskrift. Den ene av artiklene, «Many Outputs – Many Inputs: XML for Publishers and E-book Designers», ble utgitt av *Journal of Digital Information (JoDI)* i 2002.²⁶ De første ukene etter publisering hadde «Many Outputs – Many Inputs» besøkende fra over 50 land (og ennå har den nærmere 1000 treff i måneden). Artikkelen utløste en langvarig debatt i gruppen XML-DOC i diskusjonsforumet Yahoo!Groups.²⁷ En av debattantene, Norman Walsh, svarte med en motartikkel i *JoDI*.²⁸ Debatten ble kommentert i weblogger, og artikkel(e) er referert i flere andre artikler.

Artikkelen «Will E-books Change the World?» ble publisert i *First Monday* i 2001.²⁹ Tidsskriftet nevnes ofte som et vellykket open access-tidsskrift.³⁰ Et søk på den nøyaktige tittelen «Will E-books Change the World?» på (den engelske versjonen av) Google gir 1180 treff (20. januar 2005). Google-søket viser at artikkelen inngår i undervisningen ved flere amerikanske universiteter, at den brukes av Ph.D.-studenter og at artikkelen er sitert i artikler på engelsk, tysk og fransk.

Kuriøst nok finner en ingen treff på artikkelen i Norge (utenom på ebokprosjektets egne hjemmesider), men en får treff på websteder i USA, Canada, Storbritannia, Tyskland, Nederland, Frankrike, Portugal, Spania, Italia, Finland, Sverige, Danmark, Island og Russland. I Googles Directory ble artikkelen i januar 2005 rangert som den tredje mest relevante artikkelen om ebøker på nettet.

Man får tro at interessen for disse artiklene skyldes kvaliteten på innholdet, men spredningen skyldes også at vi i prosjektet «*Ebøker i Norge*» satset på åpen publisering i digitale kanaler. Styrken til open access er at det offentlige Internet brukes som distribusjonskanal, og at det kan lenkes direkte til artiklene i diskusjonsgrupper, på nettsted, i kataloger, søkemotorer og i referanselister. Skribenten får spredt sitt budskap, og leserne får direkte tilgang til den vitenskapelige artikkelen uten å møte hindringer i form av betalingssystemer. Det er den direkte tilgangen som gjør at open access-artikler får større spredning enn andre artikler.

Det er interessant å merke seg at spredningen av artiklene fra ebokprosjektet i liten grad kan registreres i ISI-basen. Verken *First Monday* eller *JoDI* er del av basen, og artiklene har få siteringer i basen. Dette er ikke underlig. Statistikkene i ISI er basert på tidsskrift innen basen. ISI-basen består i all hovedsak av tidsskrift uten åpen adgang, noe som betyr at artiklene ikke kan lenkes opp på det offentlige Internet.

Det norske dokumentasjonssystemet vil importere bibliografiske data fra tre hovedkilder: ISI-basen, Norart og bokbasen til BIBSYS. I tillegg vil en del data komme fra andre kilder som verken er registrert i ISI-basen eller Norart. I systemet blir de importerte dataene sjekket i forhold til et autoritetsregister. Autoritetsregisteret inneholder lister over forfatternes institusjon, publiseringsform og godkjente vitenskapelige publiseringskanaler. Det er publiseringskanalen som avgjør om et bidrag blir tellende som vitenskapelig publikasjon. I mars 2005 bestod listen av 467 vitenskapelige utgivere (forlag, institusjoner og forskerforeninger) og 14 022 periodika og serier (hovedsakelig tidsskrift).

I registeret over godkjente tidsskrift er 9370 fra ISI-basen og om lag 130 fra Norart. Resten av tidsskriftene er stort sett nominert til listen av de nasjonale fagrådene. Open access-tidsskriftene *First Monday* og *JoDI* står på listen. En av de få gangene UHR-rapporten omtaler open access, er det nettopp for å opplyse om at open access-tidsskrift, på linje med andre tidsskrift, kan nomineres til listen over godkjente vitenskapelige publiseringskanaler. Fra et open access-perspektiv er jo dette en selvfølge, men med denne opplysningen synes det som om UHR-utvalgene mener at problemet med open access er løst.

Problemet oppstår imidlertid med full styrke når man betrakter vektingen av vitenskapelige publikasjoner i det nye dokumentasjonssystemet. Ved å gi ulik uttelling på to nivåer, ønsker UHR-utvalgene å styre den norske vitenskapelige publiseringen i retning av anerkjente, internasjonale publiseringskanaler.

Normalt vil en vitenskapelig artikkel i et (godkjent) nasjonalt eller internasjonalt tidsskrift gi en uttelling på ett poeng. Men det er særlig publisering i tidsskrift på nivå 2 som gir god uttelling. På nivå 2 vil artiklene gi fem poeng. For at en publiseringskanal skal bli nominert til nivå 2, må kanalen utgi de mest betydningsfulle publikasjonene fra ulike lands forskere. For open access er det spesielt nomineringen til nivå 2 som er tvilsom.

UHR-utvalget har delt fagene inn i tre faggrupper etter publiseringsmønster. For noen fag skjer nomineringen av tidsskrift til nivå 2 direkte ut fra ISI-basens rangering etter impact factor. For andre fag brukes ISI-basen som et utgangspunkt for nomineringen. I den videre prosessen følger man så «erstatningsprinsippet», som sier at når et tidsskrift skal nomineres til nivå 2, må et annet fjernes fra listen. I ulike fag må man altså argumentere for at et lavere rangert ISI-tidsskrift skal erstatte et med høyere impact factor, og man må argumentere for at et tidsskrift utenfor ISI-basen skal erstatte et høyt rangert ISI-tidsskrift. Den gjeldende nivå 2-listen i dokumentasjonssystemet består av 1490 tidsskrift og er, som følge av nomi-

neringsprosessen, klart dominert av ISI-tidsskrift. Disse er med få unntak kommersielle tidsskrift.

Vektingen av tidsskriftartikler i det norske dokumentasjonssystemet er altså preget av ISI-målet «impact factor». Dette målet er beregnet ut fra et tidsskrifts siteringshyppighet innen ISI-databasen og tar ikke hensyn til spredning av vitenskapelige publikasjoner i kanaler utenfor ISI-basen. For open access er selve målsettingen å etablere vitenskapelige tekstsykluser utenfor de lukkede, kommersielle kanalene. Det vil for en stor grad si i kanaler utenfor ISI.

Avslutning

Open access diskuteres for tiden heftig i internasjonale fagmiljøer. Ideen om open access er på fremmarsj og støttes av FN. Open access møter imidlertid en rekke strukturelle hindringer knyttet til de kommersielle tidsskriftsforlagenes dominerende posisjon. Som vi har sett, blir denne dominerende posisjonen opprettholdt av den utstrakte bruken av ISI-databasen i ulike former for dokumentasjonssystemer.

Hele det norske dokumentasjonssystemet peker i retning av ISI-basen, både gjennom det høye antallet ISI-tidsskrift i autoritetsregisteret og ved måten tidsskriftene nomineres og vektes. Forskning på hvordan systemet slår ut vil også foregå med data fra ISI. Sammenligning av forskningspubliseringen mellom land skjer jevnlig på grunnlag av siteringsfrekvenser i ISI-basen.³¹ Det norske målebyråkratiet og det nye dokumentasjonssystemet bruker altså ISI-basen svært aktivt. Vi må dermed forvente at dokumentasjonssystemet blir et klart hinder for utbredelsen av open access i Norge, særlig siden systemet er knyttet til et resultatbasert finansieringssystem. For open access hjelper det heller ikke at lokale serier i åpne arkiv er ekskludert fra statistikkene.

Men UHR-utvalgene oppnår trolig hensikten, nemlig å styre publiseringen i retning av internasjonalt anerkjente tidsskrift, noe som både gir prestisje og gjennomslag. Forskere og forskningsmiljøer i Norge vil trolig skjerpe sin publiseringspraksis, og systemet vil føre til at norske vitenskapelige periodika bedrer sine rutiner for fagfelleevaluering. At dokumentasjonssystemet samtidig styrer norsk vitenskapelig publiseringen inn i kommersielle kanaler kontrollert av multinasjonale tidsskriftsgiganter, er et forhold UHR-rapporten ikke drøfter.

Det er i det hele tatt påfallende hvor lite open access drøftes i UHR-rapporten. Det heter riktig nok at fellestjenesten, som skal administrere systemet, «bør være oppdatert innen den internasjonale utviklingen på dette området». Rapporten diskuterer imidlertid ikke hvordan dokumentasjonssystemet vil slå ut for open access-publisering i Norge. Dette er direkte oppsiktsvekkende, særlig når man vet at det i USA og Storbritannia vurderes å gjøre offentlig finansiert forskning betinget av open access.

Terje Hillesund Førsteamanuensis i medievitenskap
Universitetet i Stavanger, 4036 Stavanger
e-post: Terje.Hillesund@uis.no

Noter

- 1 *Vekt på forskning: Nytt system for dokumentasjon av vitenskapelig publisering*, versjon: 12. november 2004. <http://uhr.no/utvalg/forskning/vitenskapeligpublisering/DokumentasjonavvitpublSluttrapport121104.htm>
Alle referanser i artikkelen er til denne versjonen av rapporten, mens noe av tallmaterialet er hentet fra ulike lister lastet ned fra UHR sin hjemmeside: <http://www.uhr.no/>. En digital versjon av denne artikkelen, med aktive lenker, finnes for øvrig på forfatterens hjemmeside: <http://www.his.no/vit/oks/hillesund/doktor/eprints.htm>
- 2 Historieprofessor Knut Kjeldstadli til *Forskerforum* 10/2004, s. 5 og forlagssjef Arne Magnus til *Forskerforum* 9/2004, s. 12.
- 3 Kværndrup, Hanne M. (2003): *Fremtidens Forskningspublicering – et nordisk samarbejde*. Nordiska publiseringsnämnden för humanistiska och samhällsvetenskapliga tidskrifter, København, september 2003. <http://www.nos-nop.org/nop/nop050903.pdf>
- 4 Dagens Næringsliv 11/11 2003, s. 45.
- 5 Budapest Open Access Initiative: <http://www.soros.org/openaccess/read.shtml>
Bethesda Statement on Open Access Publishing: <http://www.earlham.edu/~peters/fos/bethesda.htm>
Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities: http://www.zim.mpg.de/openaccess-berlin/berlin_declaration.pdf
- 6 Antelman, Kristin (2004): «Do Open-Access Articles Have a Greater Research Impact?», *Collage & Research Libraries*, Vol. 65, Issue 5; Lawrence, Steve (2001): «Free Online Availability Substantially Increases a Paper's Impact», *Nature*, 411; Harnad, Steven og Tim Brody (2004): «Comparing the Impact of Open Access (OA) vs. Non-OA Articles in the Same Journals», *D-LibMagazine*, 10. <http://www.dlib.org/dlib/june04/harnad/o6harnad.html>
- 7 OAI: <http://www.openarchives.org/> BORA: <https://bora.uib.no/index.jsp> DUO: <http://www.duo.uio.no/> DOAJ: <http://www.doaj.org/>
- 8 Idunn.no: <http://www.idunn.no>
- 9 Falk, Howard (2004): «Open Access Gains Momentum», *The Electronic Library*, Vol. 22, No. 6.
- 10 SPARC Open Access Newsletter, issue # 77, September 2, 2004. <http://www.earlham.edu/~peters/fos/newsletter/09-02-04.htm#progress>
- 11 World Summit on the Information Society: <http://www.itu.int/wsis/>
Deklarasjon: <http://www.itu.int/wsis/docs/geneva/official/dop.html>
- 12 Björk, Bo-Christer (2004): «Open access to scientific publications – an analysis of the barriers of change?», *Information Research*, Vol. 9, No. 2, January. <http://informati-onr.net/ir/9-2/paper170.html>
- 13 Kværndrup 2003.

- 14 Björk 2004.
- 15 Falk 2004.
- 16 SPARC Open Access Newsletter, issue # 77, September 2, 2004.
- 17 Hursthouse, Mike (2004): «Open Access Debate», *Chemistry World*, September; Esposito, Joseph J. (2004): «The devil you don't know: The unexpected future of Open Access publishing», *First Monday*, Vol. 9, No. 8. http://www.firstmonday.dk/issues/issue9_8/esposito/
- 18 Björk 2004.
- 19 Thomson ISI og «Impact Factor»: <http://www.isinet.com/>
- 20 McVeigh, Marie E. (2004): *Open Access Journals in the ISI Citation Databases: Analyses of Impact Factors and Citation Patterns*, Thomson Corporation, October. <http://www.thomsonisi.com/media/presentrep/essayspdf/openaccesscitations2.pdf>
- 21 Ebøker i Norge: <http://www1.his.no/ebok/>
- 22 Björk (2004).
- 23 Björk, Bo-Christer og Z. Turk (2000): «How Scientists Retrieve Publications: an Empirical Study of How the Internet Is Overtaking Paper Media», *Journal of Electronic Publishing*, Vol. 6, No. 2. <http://www.press.umich.edu/jep/06-02/bjork.html>
- 24 Se for eksempel lederartikkel i *Samtiden* nr. 1 2005. http://www.samtiden.no/05_1/art1.php
- 25 arXiv: <http://arxiv.org/> BioMed Central: <http://www.biomedcentral.com/home/>
- 26 Hillesund, Terje (2002): «Many Outputs – Many Inputs: XML for Publishers and E-book Designers», *Journal of Digital Information*, Vol. 3, Issue 1. <http://jodi.ecs.soton.ac.uk/Articles/v03/101/Hillesund/>
- 27 Yahoo!Groups XML-DOC: <http://groups.yahoo.com/group/xml-doc/message/3380>
- 28 Walsh, Norman (2002): «One Input – Many Outputs: A Response to Hillesund», *Journal of Digital Information*, Vol. 3, Issue 1. <http://jodi.ecs.soton.ac.uk/Articles/v03/101/Walsh/>
- 29 Hillesund, Terje (2001): «Will E-books Change the World?» *First Monday*, Vol. 6, No. 10 (October). http://www.firstmonday.org/issues/issue6_10/hillesund/
- 30 Björk 2004.
- 31 NIFU-STEP gjør for eksempel slike studier. <http://www.nifustep.no/>